

LA DOCUMENTACIÓ GRÀFICA DE CONSTANTÍ AL SEGLE XVII

Josep Anton Remolà Vallverdú

INTRODUCCIÓ

La història de la cartografia a Catalunya és una història de desenvolupament que ha anat creixent al llarg dels segles. En el segle XVII, la cartografia gràfica va experimentar un gran desenvolupament, especialment a Catalunya, on es van produir moltes obres importants. Aquesta producció gràfica va ser el resultat d'un treball col·lectiu que va involucrar a molts autors i editors. La cartografia gràfica del segle XVII a Catalunya va ser el resultat d'un treball col·lectiu que va involucrar a molts autors i editors. La cartografia gràfica del segle XVII a Catalunya va ser el resultat d'un treball col·lectiu que va involucrar a molts autors i editors.

1980
1981
1982
1983
1984

INTRODUCCIÓ

L'entorn urbà on es desenvolupa la vida quotidiana dels habitants de Constantí, i de qualsevol poble o ciutat, és el resultat d'un llarg procés de formació històric en continu desenvolupament. Els carrers, places, cases, i, en definitiva, tot el conjunt i entorn urbà són l'evidència física d'una voluntat de comunitat que s'inicia a finals del segle XII i perviu fins més enllà dels nostres dies. Si considerem l'entorn urbà des d'aquesta perspectiva, i no des d'una òptica merament especulativa o funcional, és més fàcil d'entendre la responsabilitat que representa la seva gestió temporal. Qualsevol actuació irreflexiva sobre el nostre medi "natural" més immediat representa un atemptat contra els interessos de la comunitat, no tan sols per raons d'ordre cultural, artístic, històric o estètic, sinó com a espai comú de convivència.

Tanmateix, qüestions com el desenvolupament urbanístic, la millora de les xarxes viàries, etc. són necessitats ineludibles que s'han d'afrontar en ordre a la consecució d'una millor qualitat de vida. Això, però, no significa una contradicció entre la protecció del conjunt de l'entorn que l'esdevenir històric ha anat formant i l'expansió i renovació urbana. La resolució d'aquest aparent conflicte que, a mesura que avança la consciència que el patrimoni cultural i històric és un bé escàs i no repetible es planteja amb més freqüència, requereix una gestió apropiada que inclou, com a tasca prèvia i necessària, el coneixement del procés de formació de l'entorn per tal de disposar, en aquest aspecte, de les eines bàsiques per a una planificació coherent del territori.

Aquesta voluntat de contribuir al coneixement de la realitat urbana on vivim, ens ha suggerit la idea de publicar d'una manera conjunta i comentada tota la documentació gràfica de Constantí al segle XVII de la qual disposem. Documentació que, per altra banda, no és inèdita, ja que ha estat publicada parcialment per dues entitats locals (el Cercle Cultural i Recreatiu de Constantí i el Centre d'Estudis de Constantí). Aquesta documentació gràfica resulta especialment interessant si tenim en compte que repro-

dueix l'aspecte de la vila abans de la voladura del castell i de les fortificacions (1650) –sens dubte la més important intervenció "urbanística" que ha patit Constantí fins a la dècada dels 60/70 del present segle–, i que és, juntament amb l'arqueologia, la font de dades més important al nostre abast, desapareguda gairebé totalment la seva evidència física visible, per entendre l'actual topografia i trama urbana del poble.

Quant a la documentació gràfica que presentem, estrictament, podem fer algunes anotacions genèriques que ajudin a una millor contextualització. La responsabilitat, directa o indirecta, de la confecció d'aquesta documentació recau sobre Sébastien de Pontault, senyor de Beaulieu (vers 1612-1674). Aquest personatge exercí els càrrecs de Mariscal de Camp i Primer Enginyer francès durant els anys centrals del segle XVII. Se'l considera l'iniciador de la topografia cartogràfica militar moderna, especialment per la seva obra "Les plans et profiles des principales villes et lieux considerables de la Principauté de Catalogne", coneguda pel "petit Beaulieu" (posterior a 1678). En aquest recull de 87 gravats corresponents a 44 viles de Catalunya es posa de manifest l'interès eminentment militar de l'obra. Cada vila, seleccionada pel seu caire estratègic, està representada, normalment, per una planta (vegeu fitxa 1 i figura 1), relacionada amb el seu entorn més immediat (accidents naturals remarcables, accessos, etc.) i un perfil (vegeu fitxa 2 i figura 2) del sector on, a parer seu, es trobaven les fortificacions més destacades de la vila. Ambdues vistes constituïen eines bàsiques a l'hora de plantejar i planificar la viabilitat i l'estratègia a seguir en cas d'assalt o de setge militar.

Beaulieu o el seu equip de dibuixants acompanyaven a l'exèrcit francès durant les diverses campanyes que, d'una forma gairebé continuada, van desenvolupar a Catalunya entre els anys 1640 i 1652 ("Guerra dels Segadors"), per tal de realitzar diversos esbossos a llapis de les viles d'interès estratègic més evident. Posteriorment, es seleccionava la vista o les vistes que millor reflectien el potencial militar de la plaça i es procedia a gravar-les sobre planxa de coure. Aquest procediment generava una gran quantitat d'esbossos que, rebutjats durant el procés de selecció, romanien inèdits (és el cas, creiem, de l'esbós de la fitxa 5, figura 5).

L'altra gran obra de Beaulieu és l'anomenat "Les glorieuses conquêtes de Louis le Grans..." (1694), conegut també pel "Gran Beaulieu", que està format per 216 planxes dividides en dos volums, de les quals 34 fan referència als esdeveniments militars i polítics més notables en els quals participaren els francesos durant la "Guerra dels Segadors". Generalment, utilitza com a base els esbossos de les plantes i perfils que publica en l'obra anterior, sobre la qual dibuixa l'operatiu de la batalla que vol representar. És aquest el cas del gravat que té com a motiu el castell i vila de Constantí (vegeu fitxes 3 i 4, figures 3 i 4). Malgrat certes modificacions, és clarament manifesta la identitat entre els perfils publicats en les dues obres (en detalls com l'esquerdament d'un dels angles del castell que també és reflectit en l'esbós a llapis).

El gravat de Constantí publicat en el "Gran Beaulieu" ens aporta indirectament una dada cronològica per datar el moment en què es van realitzar els dibuixos de la població. En efecte, en el medalló central que presideix el gravat en doble full apareix l'efígie del Mariscal de Gramont, qui protagonitzà l'acció militar reproduïda en el gravat (fitxa 4 i figura 4). Aquesta acció va tenir lloc amb certesa l'any 1647. En base a les Memòries del Mariscal només podem apuntar que es va dur a terme després de l'estiu de 1647 (probablement a partir de l'octubre), mentre que Emili Morera situa l'acció el 24 d'octubre de 1647 (MORERA 1954, 407). Aquesta indicació cronològica és, amb

totes les precaucions metodològiques, l'indici més versemblant de la presència de Beaulieu o el seu equip en el Camp de Tarragona i aquesta presència és, pel que coneixem fins ara, l'argument més objectiu per datar la resta de gravats de poblacions de Camp (Reus, Tarragona, etc.). Fins ara, l'argument usat per datar gravats com el de Tarragona era la intensa activitat militar que hi va haver a Tarragona durant l'any 1644. Aquesta activitat no va ser, però, exclusiva de l'any 1644 ja que durant l'any 1647 són diversos els esdeveniments militars que van tenir com a marc el Camp de Tarragona (MORERA 1954).

LA DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

1. **Tipus:** Gravat sobre full de paper apaïsat.

Títol: *Plan de la Ville et Chasteau de Constanty, en Catalogne.*

Dibuixant: S. de Beaulieu.

Gravador: [Adam Pérelle].

Mides: 15 x 10'6 cm.

Data: [1647].

Lloc d'edició/any: París/posterior a 1678. Nombroses edicions en fulls solts.

Localització:

Referència bibliogràfica: "LES PLANS, ET PROFILS des principales Villes, et lieux considerables de la PRINCIPAUTE de CATALOGNE. Avec la Carte generale, et les particulieres de chaque gouvernement., A Paris par le Chevalier de Beaulieu, rue St. André des Arts, Porte de Bucy, Avec privie" [posterior a 1678].

Descripció: Planta de la vila de Constantí i els seus voltants. S'aprecien amb claredat els elements més importants de la topografia de Constantí: el castell amb el fossat i el front abaluartat, el primer recinte emmurallat encerclant la vila alta, l'església, el segon recinte emmurallat tancant la vila baixa, el cementiri i el barri de cases fora muralles, arran del Camí de Tarragona. Sobre el territori adjacent s'assenyalen els principals camins i accidents topogràfics. Les forques estan situades sobre el turó homònim i indicades per la paraula *Justice*.

Notes: Títol en quatre línies sobre una orla situada a l'angle superior esquerre. Sota del títol s'indica l'escala en toises franceses. Alguns dels elements representats presenten anotacions aclaridores: *Chafteau* (Castell), *Ville haute* (vila alta), *Ville Basse* (vila baixa), *Faubourg de Taragonne* (Barri de Tarragona), *Riusseau* (rierol), *Chemin de Montblanc* (Camí de Montblanc), *Chemin de Vails* (Camí de Valls), *Chemin de Salo* (Camí de Salou), *Chemin de Reous* (Camí de Reus). A l'angle inferior dret s'expressa el nom del dibuixant: *Beaulieu fecit* (fet per Beaulieu).

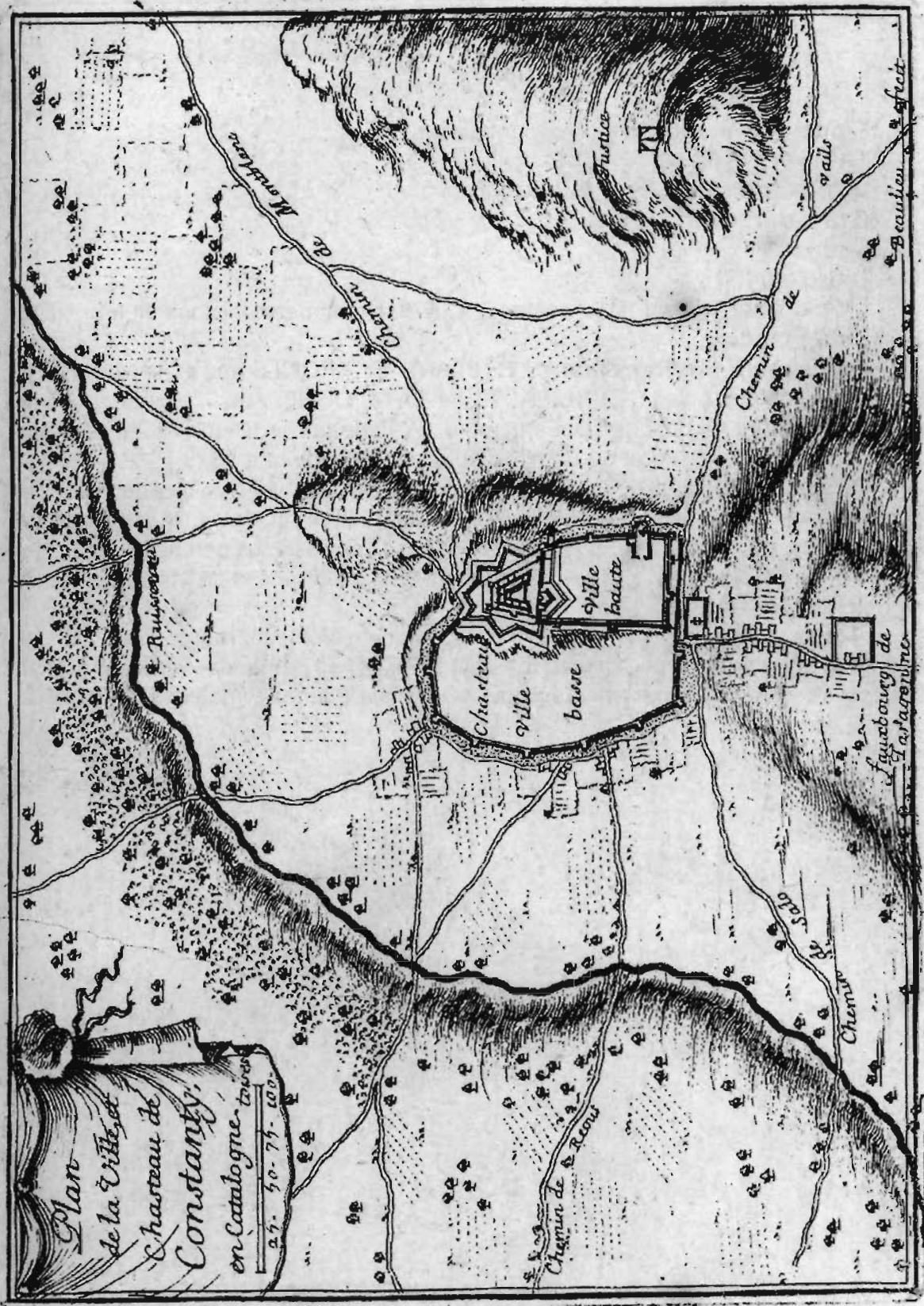

Figura 1. Planta de la vila de Constantí (Plan de la Ville et Chasteau de Constanty, en Catalogne) (Clixé J. M. Sabaté)

2. Tipus: Gravats sobre full de paper apaïsat.

Títol: *CONSTANTIN*.

Dibuixant: [S. de Beaulieu].

Gravador: Adam Perelle.

Mides: 15 x 10'6 cm.

Data: [1647].

Lloc d'edició/any: París/posterior a 1678. Nombroses edicions en fulls solts.

Localització:

Referència bibliogràfica: "LES PLANS, ET PROFILS des principales Villes, et lieux considerables de la PRINCIPAUTE de CATALOGNE. Avec la Carte generale, et les particulieres de chaque gouvernement., A Paris par le Chevalier de Beaulieu, rue St. André des Arts, Porte de Bucy, Avec privie" [posterior a 1678].

Descripció: Planta de la vila de Constantí i els seus voltants des de l'est (turó de les Forques). S'aprecien el castell amb el fossat i el front abaluartat, la cortina est del primer recinte emmurallat encerclant la vila alta i l'església. La perspectiva es completa amb el mar i la ciutat i port de Tarragona al fons i els camins de Valls i Montblanc en primer terme.

Notes: Títol sobre una orla central. Alguns dels elements representats presenten anotacions aclaridores: *Chafteau* (Castell) i *Taragone* (Tarragona). A l'angle inferior esquerre s'expressa el nom del gravador: *AD Perelle Scul[psit]* (gravat per Adam Perelle).

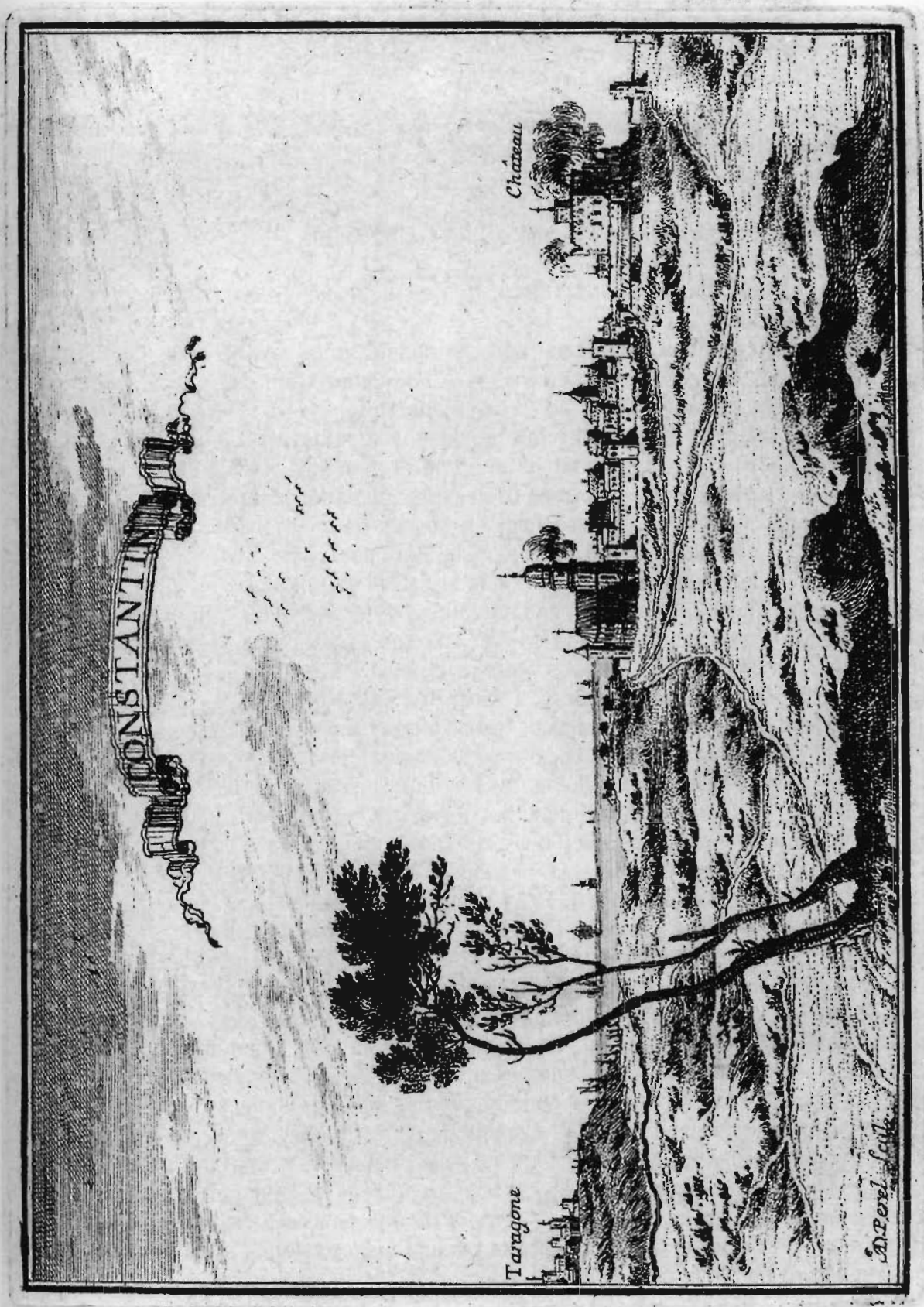

Figura 2. Perfil de la vila de Constanti (CONSTANTIN) (Clixé J. M. Sabaté)

3. Tipus: Gravat sobre full de paper apaïsat.

Dibuixant: [S. de Beaulieu].

Gravador: [Adam Perelle].

Mides: Gravat 54'8 x 45'5 cm, Full 94'1 x 65'4 cm.

Data: [1647].

Lloc d'edició/any: París/1694. Nombroses edicions en fulls solts.

Localització:

Referència bibliogràfica: "Les glorieuses Conquêtes de Louis Le Gran roy de France et de Navarre dédiées au roy...", A Paris chez l'auteur, rue St. André des Arts, où estoit cy-devant la Porte de Bussy, Paris 1694.

Descripció: Escena bèl·lica que es desenvolupa davant del perfil est de la vila de Constantí. El motiu representat és el setge al qual va ser sotmès Constantí, en mans catalanes, per part de les tropes castellanes, comandades pel governador de Tarragona, Francesc Totavila. Els assaltants, amb l'ús de cavalleria, infanteria i artilleria pesada, havien obert una bretxa en la muralla que encerclava la vila baixa. Per l'angle esquerre del gravat avancen les tropes franco-catalanes que des de Vimbodí acudien en ajut dels assetjants, sota el comandament del Mariscal Gramont. En el centre té lloc la confrontació entre castellans i franco-catalans que acabà amb la fugida dels primers. Aquests fets tingueren lloc, segons Morera, el 24 d'octubre de 1647, en el marc de l'anomenada "Guerra dels Segadors" (MORERA 1954, 407).

Notes: El gravat presenta dues parts diferenciades: la part superior, eminentment decorativa, està ocupada per un medalló central, en alguns casos buit i en altres ocupat pel bust del Mariscal Anthoine de Gramont, flanquejat per orles, mentre que en la part inferior es desenvolupa el motiu del gravat. En la base es situa una llegenda explicativa: *A. La ville de Tarragone* (La vila de Tarragona), *B. molle ou port* (moll o port), *C. Pont de pierre* (pont de pedra), *D. Faubourg de Constantin* (Barri de Constantí), *E. La grande Eglise* (L'església gran), *F. La Villa haute* (la vila alta), *G. Faufe porte* (Porta falsa), *H. le Chateau* (el Castell), *I. le donjon et plate forme* (la torre de l'homenatge i la plataforma), *K. Contrescarpe palisadée* (Contrescarp palisat), *L. le fossé du Chateau* (el fossat del Castell), *M. muraille de la Ville basse* (muralla de la vila baixa), *N. La Breche* (la bretxa), *O. Les Afsauts donnez* (Els assaltants carreguen), *P. Batterie de quatre pieces* (Bateria de quatre peces), *Q. Infanterie de Taragone* (Infanteria de Tarragona), *R. Cavallerie de Taragone* (Cavalleria de Tarragona), *S. le Mareschal de Gramont vient pour fescourir la place* (el Mariscal Gramont ve per socòrrer la plaça), *T. fuitte dels Espagnols* (fugida dels espanyols), *V. Combat et perte de les canons* (combat i pèrdua dels canons). Les lletres G, K, S, T i V no estan indicades sobre el gravat. L'extrem dret de la llegenda està ocupat per la ubicació geogràfica de Constantí (*La fsituation de Constantin est au regard du Ciel de 17° degre 36° m° de la latitude, et la longitude 41° degrez° 0° m°*). Sobre el gravat s'indica la paraula *Iustice* referida a les Forques situades en el turó homònim.

4. Tipus: Gravat sobre full de paper apaïsat.

Títol: *CONSTANTIN en Catalogne.*

Dibuixant: [S. de Beaulieu].

Gravador: [Adam Perelle].

Mides: Gravat 54'8 x 16'9 cm.

Data: [1647].

Lloc d'edició/any: París. Nombroses edicions en fulls solts.

Localització:

Referència bibliogràfica: "Les glorieuses Conquêtes de Louis Le Grand roy de France et de Navarre dédiées au roy...", A Paris chez l'auteur, rue St. André des Arts, où estoit cy-devant la Porte de Bussy, Paris 1694.

Descripció: Escena bèl·lica que es desenvolupa sobre el perfil de la vila de Constantí, vista des del turó de les Forques. Aquest gravat correspon a una de les edicions en fulls solts de la part inferior del gravat del mateix títol, que hem descrit anteriorment.

Notes: Vegeu fitxa anterior.

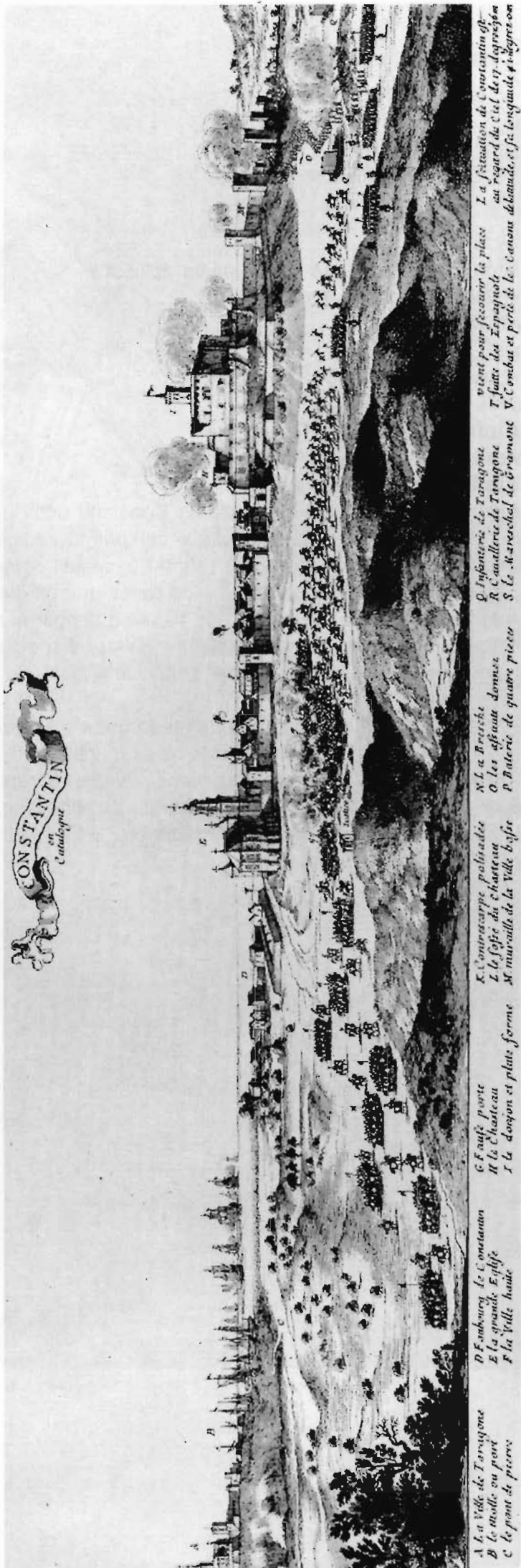

Figura 4. Escena bèlica davant del perfil de la vila de Constantí (CONSTANTIN en Catalogne) (Clixé J. M. Sabaté)

5. Tipus: Esbós manuscrit sobre full de paper apaïsat.

Títol: *Constantin du coste des fourches.*

Dibuixant: [S. de Beaulieu].

Gravador:

Mides: (aproximades) 26'66 x 21'33 cm.

Data: [1647].

Lloc d'edició/any:

Localització: British Library (Anglaterra).

Referència bibliogràfica: inèdita.

Descripció: Vista panoràmica de la vila de Constantí des de l'est (turó de les Forques). L'esbós mostra la vila alta encerclada pel primer recinte emmurallat de Constantí, amb l'absis de l'església en primer terme i el castell ocupant l'angle superior dret. Menys definits apareixen el cementiri i les cases que es disposaven a banda i banda del camí de Tarragona. La vila baixa, que hauria d'ocupar el quadrant superior esquerre, està indicada únicament pel seu nom (*Ville Basse*). Especialment interessant pels detalls que aporta de la muralla interior que separa la vila alta de la vila baixa i dels accessos.

Notes: El títol ("Constantí de la banda de les forques") està realitzat amb tinta. Al seu costat dret hi ha una anotació en llapis amb el mateix text i a sota un afegit, també en llapis, on s'indica: *En Catalogne*. Alguns dels elements representats presenten anotacions aclaridores: *Chafteau* (Castell), *Porte de Gironne* (Porta de Girona), *Ville Basse* (vila Baixa), *Faubourg du coste de Tarragone* (Barri de la banda de Tarragona) i *Chemin du Vails* (Camí de Valls).

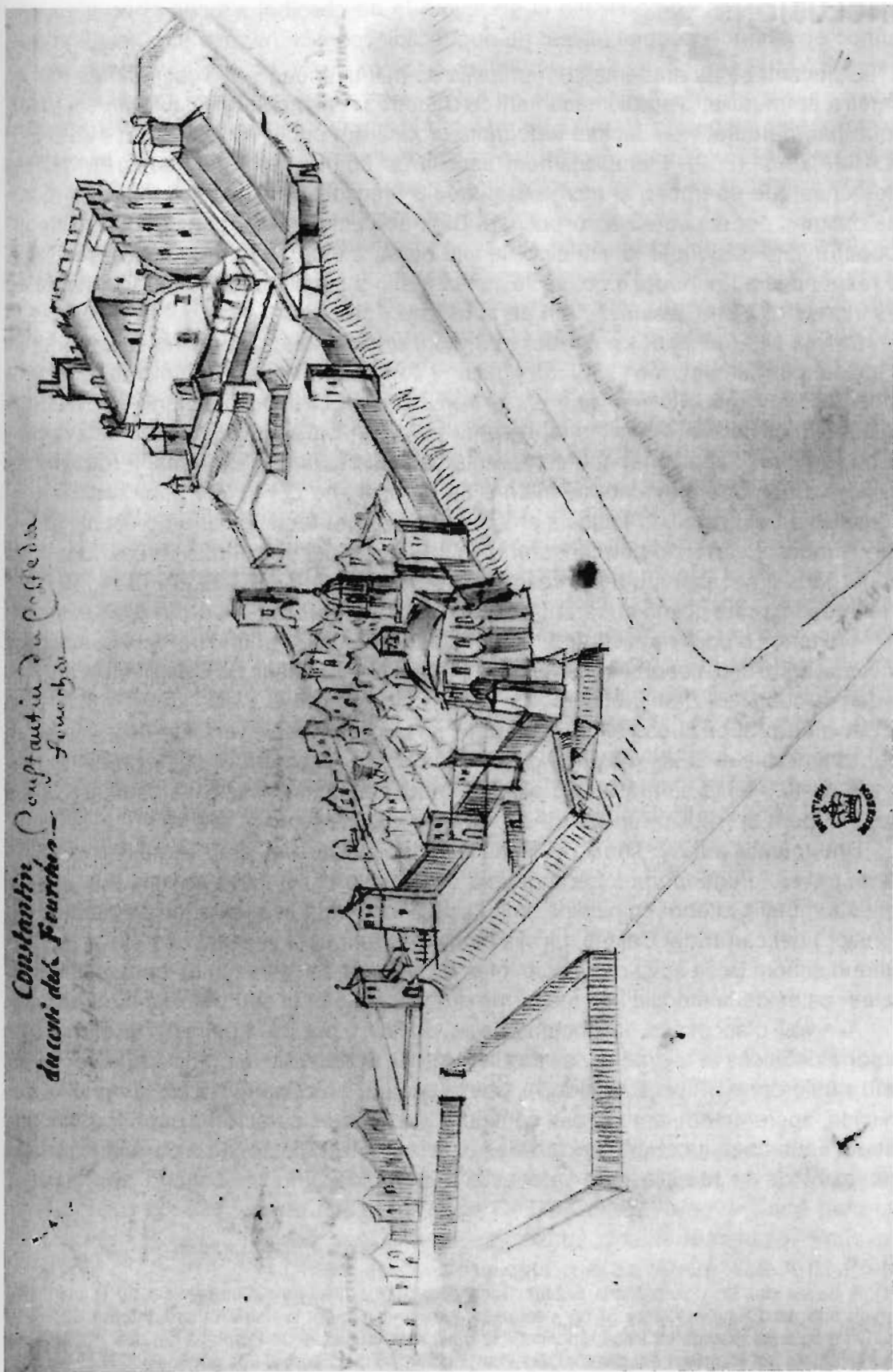

Figura 5. Vista panoràmica de la vila alta i castell de Constanti (*Constantin du costé des fourches*).
(Clixé Centre d'Estudis de Constanti, amb autorització de la British Library)

CONCLUSIONS

Constantí se'ns presenta com una vila de planta pseudo-ovoidal definida per un perímetre emmurallat d'aproximadament 910 metres, encara identificable en els vestigis que han perdurat i en l'actual topografia urbana del poble (CORTIELLA 1981, REMOLÀ/MACIAS 1989). L'emplaçament escollit és una de les moderades elevacions quaternàries que es troben al marge dret del riu Francolí, dominant les planes circumdants òptimes per al conreu agro-pecuari. Dins de l'estructura urbana poden distingir-se dues unitats bàsiques: la vila alta i la vila baixa. L'estructura urbanística de Constantí respondria a un model d'ocupació característic d'època medieval i documentat en altres indrets tant de Catalunya com de la resta d'Europa.

La vila alta, ocupant el cim del turó, està encerclada per un circuit de muralles que inclou, bàsicament, torres quadrangulars i cortines. Presenta una planta rectangular orientada en l'eix NO-SE, amb els extrems ocupats, respectivament, pel Castell i l'Església. El castell, tal i com es representa en els gravats del segle XVII, estava protegit per un circuit abaluartat que comprenia baluards sortints i exempts, terraplens en estrella, etc. Els dos elements definidors de l'urbanisme del sector són, com ja hem dit, l'església i el castell. L'església presenta una planta rectangular amb l'absis imbricat en la muralla i reforçat per contraforts. D'origen gòtic, sembla que va patir una forta reforma pocs anys abans que es realitzessin els gravats (CORTIELLA 1981, 127). El castell presenta una planta quadrangular, en forma de porticat a l'entorn d'un pati central. A l'exterior d'un dels costats s'observa la presència d'una torre de l'homenatge culminada amb una coberta d'estructura piramidal. Al voltant de l'església s'aprecia una densa ocupació que prefigura els actuals carrers del Castell i de l'Església. En l'extrem més proper al castell sembla que hi hauria un espai deslliurat de construccions, assimilable al *Baille* d'alguns castells francesos (situat en el primer recinte fortificat del castell, tenia com a funció el refugi dels habitants de la zona d'influència del castell i el punt de reunió, en època alto-medieval, del comú de la vila).

Una muralla interior separava la vila alta de la vila baixa, amb la qual es comunicava a través d'una porta oberta aproximadament en la seva meitat. La posició d'aquesta muralla interior coincidiria amb l'actual mitgera que separa les cases dels carrer major i del carrer del Castell. La vila baixa s'estén per la vessant oest del turó i poc és el que sabem de la seva ordenació interna.⁽¹⁾ Quant als seus límits, encara són visibles les restes de la muralla i de les torres que constituïen el seu perímetre defensiu.

A nivell d'accessos, la documentació gràfica posa de manifest l'existència de tres portes d'accés al recinte de la vila alta. Una de les portes, denominada en el dibuix "Porte de Gironne" (fitxa 5, figura 5), estava situada en el pany NE de la muralla, comunicada, aparentment, amb el pati contigu al castell. Les característiques formals que presenta aquesta porta la diferencien de les restants. En efecte, no s'obre directament en el pany de la muralla sinó que està relacionada amb un baluard sobresortint.

(1) A través del Sr. Josep Maria Sabaté Sans coneixem l'existència d'una edició de la planta de Constantí feta per Beaulieu (fitxa 3) on s'esbossa esquemàticament la trama urbana interior de la Vila Baixa. Un d'aquests gravats es troba dipositat a la Biblioteca Municipal de Perpinyà del qual, malgrat els intents efectuats pel Centre d'Estudis de Constantí, encara no disposem d'una còpia.

Aquesta porta apareix indicada en el gravat de la batalla amb l'expressió *Faufe porte* (porta falsa), que suggereix la possibilitat que en realitat tingués la funció de confondre els atacants, i no pas de donar accés al castell (fitxes 3 i 4, figures 3 i 4). Respecte a les dues portes restants, només apreciables en el dibuix a llapis, una d'elles s'obre en el pany SE de la muralla, just enfront del cementiri, i està protegida exteriorment per una sèrie de terraplens o cortines atalussades, relacionades amb el baluard que defensa la torre d'angle propera a l'absis de l'Església, mentre que l'altra s'obre en la muralla interior que separa la vila alta de la baixa (fitxa 5, figura 5).

Els accessos a Constantí situats en la vila baixa es poden restituir en base als camins —amb nuclis suburbials de cases adossats a banda i banda— que es representen en la planta (fitxa 1, figura 1). Una de les portes és la que dona accés a la vila des del camí de Tarragona (també apareix dibuixada en l'esbós de la figura 5) que ocuparia, aproximadament, l'actual cruïlla del carrer Major i un punt indeterminat entre el carrer Sant Pere i el carrer de l'Abadia (prop de l'antic cementiri, situat extramurs). En l'extrem oposat, seguint l'eix longitudinal que separa les viles alta i baixa (que es correspon aproximadament amb el traçat de l'actual carrer Major) es trobava el portal de la Selva (més o menys en l'actual cruïlla del carrer Major i el carrer Sant Vicenç), on conflüen els camins procedents de Montblanc i de la Selva.

Finalment, en el pany de muralla que tancava la vila baixa pel migdia (aproximadament el traçat de l'actual carrer de Sant Pere) s'obririen dues o tres portes (la reduïda escala de la planta no permet majors precisions). Una estaria situada a prop de la torre d'angle situada a l'encreuament del carrer Sant Vicenç i el carrer Sant Pere (potser coincidint amb l'extrem de l'actual carrer de la Costa). L'altra es trobaria situada o bé en l'actual carreró de les Monges o bé en l'extrem del carrer de la Peixateria, donant accés al camí procedent de Reus. Una altra possibilitat és que fossin dues les portes i que corresponguessin a les dues obertures esmentades.

El tema no es pot considerar ni de bon tros exhaurit, però creiem que amb aquestes indicacions és possible tenir una idea aproximada de quina és i quina informació es pot obtenir de l'anàlisi de la documentació gràfica antiga.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV 1987 Fundació Caixa de Barcelona, *Fons d'Art Fundació Caixa de Barcelona, Col·lecció Cartogràfica, II. Plànols i vistes*, Barcelona 1987.
- BEAULIEAU Post 1678 Sébastien de Pontault, senyor de Beaulieu, *LES PLANS, ET PROFILS des principales Villes, et lieux considerables de la PRINCIPAUTE de CATALOGNE. Avec la Carte generale et les particulieres de chaque gouvernement.*, A Paris par le Chevalier de Beaulieu, rue St. André des Arts, Porte de Bucy, Avec privie.
- BEAULIEAU 1694 Sébastien de Pontault, senyor de Beaulieu, *Les glorieuses conquêtes de Louis Le Grand roy de France et de Navarre*

- dediées au roy...*, A Paris chez l'autheur, rue St. André des Arts, où estoit cy-devant la Porte de Bussy, Paris 1694.
- CORTIELLA 1981 Francesc Cortiella i Òdena, *Història de Constantí*, Sindicat Agrícola de Constantí, Constantí 1981.
- MORERA 1954 Emilio Morera i Llauredó, *Tarragona Cristiana*, tom III, Institut d'Estudis Tarraconenses "Ramon Berenguer IV", Diputació provincial de Tarragona, Tarragona 1954.
- REMOLÀ/
MACIAS 1989 Josep Anton Remolà Vallverdú/Josep Maria Macias Solé, "El baluard del Raval de Sant Cristòfor", *Estudis de Constantí*, 5, Centre d'Estudis de Constantí-Ajuntament de Constantí, 1989.